

ЕТНІЧНІ ТА РЕЛІГІЙНІ МЕНШИНИ СХІДНОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

ISSN 1682-5268 (on-line); ISSN 1608-0599 (print)

Shidnij svit, 2025, No. 1, pp. 117–139

doi: <https://doi.org/10.15407/orientw2025.01.117>

UDC 294.5

SOCIAL SERVICE OF ISKCON ADHERENTS DURING THE WAR IN THE CONTEXT OF CULTURAL IDENTITY

Yulia Fil

PhD (History)

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv, 01001, Ukraine

filyulia@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9902-6101

Mikolai Karpitsky

DSc (Philosophy), Associate Professor

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

17, Ioanna Pavla II St., Kyiv, 01042, Ukraine

karpizky@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0069-0860

The article aims to demonstrate the direct connection between social service within Ukrainian ISKCON and religious identity, since for ISKCON adherents, service outside the temple is in most cases not just charity, but also fulfills a religious purpose. This means that the deprivation of charitable activities of religious attributes may indicate a gradual loss of religious identity and its replacement with ideological identification in the context of the Russian-Ukrainian war. In this regard, the authors analyzed the charitable activities of ISKCON in Ukraine and in the Ukrainian territories occupied by Russia. It was concluded that the representatives of Ukrainian ISKCON have not lost their religious identity, while the Society in the occupied territories might experience a crisis of religious identity.

To understand the nature of the religious identity of Ukrainian Vaishnavas in its correlation with the national identity, a new concept was introduced – the “vector of cultural consciousness”. In both national and so-called “universalist” identities, two vectors of cultural consciousness can be distinguished: introverted and extroverted. In the first case, the introverted vector can help mobilize society in the face of an external threat, or it can lead to cultural isolation, which inevitably leads to its impoverishment and loss of attractiveness even for its speakers. The extroverted vector of national identity promotes intercultural communication. In a “universalist” identity, i.e., one that is primarily focused on universal rather than national culture, the introverted vector of cultural consciousness will mean the absolutization of the culture that is considered universal, which leads to the devaluation of national cultures and the denial of the value of cultural diversity, as well as to religious escapism – the escape from the world into one’s own inner religious life. Meanwhile, the extroverted vector implies the ability to see the value of other cultures and cultural diversity from the perspective of a particular cultural tradition, in this case, from the perspective of Vaishnava (Vedic) culture. Ukrainian Vaishnavas, who have a rather “universalist” identity, are characterized by an extroverted vector of cultural consciousness – they perceive Vaishnava culture in a universalist sense, that is, as one that is important for the world as a whole, not just

© 2025 Yu. Fil and M. Karpitsky; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

for India. Accordingly, Ukrainian culture is not devoid of value for them either; it is only inferior in its importance to the universal Vaishnava culture.

The activity of the “Food for Life” charitable mission demonstrates a very powerful trend in line with the extroverted vector of universalist cultural consciousness. Despite the fact that in most cases the mission does not set missionary tasks and does not preach religion openly during the mission, ISKCON followers perceive their participation in its activities as both a religious and civic duty, while maintaining all the signs of their own religious identity. However, the Society does not yet have clear answers to what extent its charitable activities should spread and whether they should cover the military struggle against external aggression. One can observe a general trend of gradual increase in the use of the Ukrainian language and attention to Ukrainian culture, support for the Ukrainian military and participation in the defense of their country against Russian aggression.

Keywords: Gaudiya Vaishnavism; ISKCON; Vaishnavism; identity; Russian-Ukrainian war; “Food for Life”

СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ ПОСЛІДОВНИКІВ ISKCON ПІД ЧАС ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Ю. С. Філь, М. М. Карпіцький

Вступ

Тема, запропонована в статті, концептуалізує три взаємопов’язані проблеми, що стосуються Міжнародного товариства свідомості Кришни – ISKCON (International Society for Krishna Consciousness): релігійної ідентичності, стану руху “Харе Кришна” в Україні в контексті російсько-української війни та соціального служіння в рамках цього руху. Останній аспект неминуче веде до теми їжі й вегетаріанства у вайшнавській теології та культурі, а також до пов’язаних із ними форм соціального служіння. Попри невелику кількість дослідників ISKCON в Україні та світі, певні напрацювання в цій проблематиці вже існують, зокрема наукова публікація представника традиції та керівника українського ISKCON А. Чумаченка [Чумаченко 2007]. Тема релігійної ідентичності, зокрема її кризи, якнайповніше відображена в колективній монографії відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАНУ й Української асоціації релігієзнавців [Релігійні ідентичності... 2021] та низці публікацій у журналі “Українське релігієзнавство”. Зміни й тенденції в українському ISKCON під впливом російсько-української війни досліджують Ю. Філь і М. Карпіцький [Karpitsky 2023; Філь, Карпіцький 2021; 2024]. Британська дослідниця А. Берт також відстежує всі процеси в русі, зокрема ті, що відбуваються під впливом війни [Burt 2024]. Щодо культури їжі та її теологічного й етичного значення існує низка наукових праць, серед яких дослідження А. Кінг [King 2012], А. Девіс, Р. Суера, Дж. Вурзельбахера [Davis, Suer, Wurzelbacher 2021], М. Соява, В. Кумара, К. Шівані [Soyav, Kumar, Shiwani 2023]. Метою цього дослідження є демонстрація принципового зв’язку між соціальним служінням вайшнавів ISKCON, значною мірою пов’язаним із прасадом¹, та їхньою релігійною ідентичністю, а також відстеження змін цієї ідентичності під впливом російсько-української війни. У дослідженні Юлія Філь торкнулася тих теологічних особливостей вайшнавизму, які визначають ставлення українських вайшнавів до власної культури і війни, що втілюється у три розділи про культурну ідентичність прихильників Товариства Свідомості Кришни, ставлення українських вайшнавів до війни та орієнтацію на духовну практику в межах руху. Авторка також описала благодійну діяльність представників найбільш радикально налаштованих вайшнавів. Миколай Карпіцький дослідив стан благодійної місії “Іжа життя” на всеукраїнському рівні, а також на окупованих територіях, що втілюється в трьох розділах статті.

Ідентичність формується в самосвідомості, а саме у способі співвіднесеності або зі своїм внутрішнім змістом – цінностями, покликанням, самістю, внутрішнім світом тощо, – або зі своєю наявністю в соціальному просторі через ідентифікацію із соціальною групою.

Релігійна ідентичність виявляється в різних формах, і між різними формами цієї ідентичності в релігійній свідомості можуть виникати суперечності. Залежно від обставин, вони можуть виявитися відкрито, існувати латентно або ж узагалі не існувати. Після початку збройної агресії Росії проти України багато суперечностей виявилися відкрито, які в мирний час були непомітними. Ці суперечності виявляються по-різному, залежно від віровчення, релігійної практики, традицій і ступеня залученості до суспільного життя тієї чи іншої конфесії. Величезну роль тут відіграють особиста позиція і рішення, що їх ухвалюють релігійні авторитети, однак цей чинник неможливо теоретично прорахувати, бо він залежить від вільного самовизначення конкретної особистості. З цієї причини можна лише емпірично методом спостереження встановити, у якій формі в релігійній свідомості виявилися суперечності в умовах війни в тій чи іншій конфесії. Теоретичними методами можна обґрунтувати, як саме в структурі релігійної свідомості можуть виникати такі суперечності та які саме взаємозв'язки, виявлені емпіричними методами, мають неодмінний, а не випадковий характер.

Релігія має два виміри: (1) внутрішній, або духовний, вимір визначається метою релігії – спасіння або звільнення в релігійному сенсі та духовною практикою; (2) зовнішній, або соціальний, вимір визначається втіленням релігії в соціальному просторі, тобто її соціалізацією, що виражається в соціальній діяльності та в соціальних інститутах релігії. Своєю чергою соціалізація релігії приводить до виникнення нової соціально-конфесійної ідентичності, тобто до образу релігії, з яким ідентифікуються та позиціонують себе в соціальному просторі адепти. Вона відрізняється від внутрішньої релігійної ідентичності, в основі якої лежить релігійний досвід. У зв'язку з цим адепт стикається з двома проблемами: по-перше, як співвіднести свою внутрішню релігійну ідентичність із соціально-релігійною ідентичністю і, по-друге, як співвіднести свою соціально-релігійну ідентичність із громадянською, професійною чи будь-якою іншою ідентичністю, що сформувалися в цього адепта в його соціальному житті. За певних обставин ці дві проблеми можуть призвести до трьох видів суперечностей усередині релігійної свідомості: (1) суперечність між внутрішньою релігійною ідентичністю та соціально-конфесійною ідентичністю адепта; (2) між релігійною ідентичністю та іншими соціальними формами ідентичності адепта; (3) між внутрішньою релігійною ідентичністю та релігійно-ідеологічною ідентичністю, що виникає в результаті проєкції на релігійну свідомість соціальної ідентичності разом із чужими для цієї релігії цінностями. У звичайному житті релігійних спільнот ці суперечності розв'язуються в розумінні, що в кожного вірянина можуть бути своє покликання і своє місце в релігійній спільноті. Одні повністю зосереджені на внутрішній духовній практиці, інші забезпечують комунікацію із суспільством і державою, ведуть благодійну діяльність. Характер конфесії визначає, як співвідноситься активність вірян у внутрішній духовній сфері та в зовнішній соціальній. Як показав Макс Вебер, зміна релігійної доктрини в період Реформації зумовила те, що релігійна активність протестантів перекинулася в зовнішню соціальну діяльність, що привело до радикальних соціальних явищ у Європі [Weber 2004]. Активність протестантів у волонтерському русі України в період війни підтверджує це. Але дуже цікаво було б дізнатися, як це виявляється в інших конфесіях, зокрема в русі “Харе Кришна”.

Прагнення правильно втілити релігію в соціальне життя конфесії здебільшого втілюють у благодійності. Оскільки ці суперечності виникають на стику внутрішньої духовної та зовнішньої соціальної практики вірян, то їх найкраще спостерігати,

коли вірянин співвідносить свою внутрішню релігійну ідентичність зі своєю соціальною ідентичністю у практичній діяльності, а саме у благодійній діяльності, що має внутрішню релігійну мотивацію, проте спрямована на людей поза межами своєї релігійної спільноти. З огляду на це передбачається розглянути соціально-благодійну діяльність adeptів ISKCON в умовах збройної агресії проти України.

Культурна ідентичність українських adeptів ISKCON

Міжнародне товариство свідомості Кришни (ISKCON) – це течія гаудія-вайшнавизму, яка у ХХ ст. поширилася усім світом, зокрема й Україною, де перед початком російської агресії було 40 тис. adeptів. Теологія гаудія-вайшнавизму передбачає, що мета людської душі (джіви) в тому, щоб звільнитися від матеріальної реальності й опинитися в духовному світі Бога – Кришни. Така сотеріологія, природно, викликає дистанціювання від подій матеріального світу, що на практиці виявляється у свідомому невтручанні в політичні, соціальні й культурні процеси, як такі, що не мають значення для духовного життя і пов'язані з хибними ідентифікаціями й прив'язаностями.

Вайшнавизм ISKCON позиціонує себе як універсальну релігію, яка трансцендує всі етнічні межі, а тому вайшнавська ідентифікація для adeptів ISKCON домінує над будь-якою іншою ідентифікацією – громадянською (ідентифікація з державою) чи етнічною (ідентифікація з національною культурою). Роль універсальної культури у вайшнавизмі виконує ведична культура [Філь 2020]. Українські вайшнави найчастіше мають подвійну ідентифікацію зі своєю країною і з образом ведичної Індії, але ця друга ідентифікація домінує. Для вайшнавів їхнє ставлення до Бога й відносини з ним є важливішими за національну культуру, й така позиція не є унікальною. Незалежно від ступеня ангажування в мирській справі, кожна релігія ставить понад усе свою релігійну мету, а дистанціювання від мирських справ завжди було запобіжником проти політизації й ідеологізації релігії. Але тут виникає певна спокуса абсолютизації цієї позиції, коли деякі українські вайшнави вважають, що за межами ведичної духовної традиції немає нічого принципово важливого і тому потрібно дистанціюватися від соціального і культурного життя України. Це призводить до релігійного ескапізму. У мирний час між представниками цих двох позицій, одна з яких передбачає дистанціювання від мирських справ, а друга – ангажування в них за потреби, – не було конфлікту, бо вважалося, що це різні релігійні настрої, які доповнюють один одного. Однак екзистенційна війна, тобто війна за виживання народу, поставила перед вайшнавами питання, якою мірою вони мають бути залучені до захисту своєї країни.

Щоб пояснити співвіднесення цих двох позицій українських вайшнавів щодо розуміння універсальної культури, треба ввести нове поняття, яке характеризує сприйняття власної культури її носієм, – “вектор культурної свідомості”. Культури можна уподібнити людям. Є замкнуті інтровертні люди, які не мають потреби в інтенсивному спілкуванні, а є товариські екстравертні, які потребують такого спілкування. Інтровертність може бути плідною, якщо вона сприяє самопізнанню, розкриттю внутрішнього потенціалу, а може призвести до ізоляції та деградації особистості. Також і екстравертність може сприяти розвитку особистості, якщо спілкування збагачуватиме людину, а може спричинити деградацію, якщо людина повністю залежатиме від думки інших людей. Аналогічно можна охарактеризувати вектор культурної свідомості, яка може бути національною або універсальною, яку формують світові релігії.

Інтровертний вектор національної культурної свідомості може сприяти мобілізації суспільства перед зовнішньою загрозою, а може призвести до культурної ізоляції, що неминуче веде до її збідніння і втрати привабливості навіть для її носіїв. Екстравертний вектор національної культурної свідомості сприяє міжкультурному

спілкуванню. Ідентичність людини може формуватися як на підставі національної культурної свідомості, так і на підставі універсалістського погляду на власну культуру, тобто з позиції її значення для світової культури загалом. Очевидно, що християни або мусульмани вважають універсальною культурою ту, яка формується під впливом їхньої релігійної традиції. Всі українські вайшнави сприймають універсальну культуру як саме ведичну культуру.

Утім, деякі люди можуть універсальну культуру сприймати абстраговано від життя, як деяке абстрактне розуміння загальнолюдської культури. Це призводить до нівелювання цінності кожної конкретної національної культури й несе ризики підміни універсального погляду на культуру ідеологією, як це сталося в Радянському Союзі. Таке ставлення не властиве українським вайшнавам. Справжній універсалізм виявляється не в абстрактності, а в здатності бачити цінність іншої культури й культурного розмаїття з позиції тієї чи іншої культурної традиції, бо сприйняття будь-якої культури, навіть універсальної, має бути конкретним. Тому щойно ми світову культуру наповнюватимемо її конкретним змістом, разом із цим змістовно розкриватиметься причетність тієї чи іншої культурної традиції, через яку ми бачимо універсальність культури. Отже, для вайшнавів ведична культура є та сама світова культура, у контексті якої можна осмислювати власну національну культуру.

Ідентичність на підставі універсалістської культурної свідомості також залежить від її вектора. Відповідно до екстравертного вектора кожна національна культура розглядається з погляду того, яку універсальну цінність вона містить, яке значення вона має для світової культури. Інтровертний вектор універсалістської культурної свідомості може призводити до знецінення національної культури.

Вайшнави, які сприймають універсальну культуру відповідно до інтровертного вектора, протиставляють ведичну традицію власній національній культурі й тому вважають, що треба зосередитися на внутрішньому релігійному житті й не брати участі у війні. Тож вайшнави, які сприймають універсальну культуру відповідно до екстравертного вектора, вважають, що українську культуру треба захищати не тому, що вона українська, а просто тому, що вона є частиною універсальної культури людства й Бог хоче, щоб її захищали. Нині це виявляється в тому, що дедалі більше вайшнавів підтримують своїх одновірців, які пішли на фронт, дедалі частіше проводяться заходи вшанування пам'яті загиблих воїнів-вайшнавів, дедалі ширше вживається українська мова всередині вайшнавського середовища, більше почало з'являтися перекладів священних книг українською мовою. Хоча в українських вайшнавів переважає універсальна ведична ідентичність, спостерігається загальна тенденція посилення української ідентичності, яка може мати повільний або швидкий характер у різних груп вайшнавів.

Ставлення українських вайшнавів до війни

Широкомасштабне вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року стало початком екзистенціальної війни, що відрізняється не лише від інших війн, а навіть від війни на Сході України 2014 року. Тоді агресор ставив політичні цілі, зараз же він веде війну не тільки проти України, а й проти української ідентичності, яка є основою українського народу. Тобто війна відбувається не за території, економічні зиски й навіть не за політичний вплив, а просто за те, щоб український народ і культура припинили своє існування. Така війна вимагає мобілізації всього суспільства. Проте загальна спрямованість вайшнавизму ISKCON така, що нації й національні культури – це атрибути матеріального світу, а тому не можуть бути чимось значущим, як порівняти зі світом духовним, до якого прагнуть віряни. Саме тому частина adeptів ISKCON щиро не розуміє, чому має віддавати життя чи боротися за речі, які вважає незначущими. Таке питання є абсолютно логічним у межах загального духу цієї релігії. Хоч насправді вайшнавизм не дає теологічних підстав воювати

за національну культуру, у сучасному українському ISKCON вже викристалізувалися інші мотивації ангажуватися у війну.

По-перше, участь у війні вайшнави обґрунтовують не як боротьбу за національну культуру, а як боротьбу за дгарму, універсальний моральний закон, який був цинічно порушений Російською Федерацією, що напала на Україну. Цю мотивацію ще обґрунтовують так: людина, яка спостерігає насилля над слабшим, не може стояти осторонь, якщо вона претендує на духовність і богоспількування. Туласі Валлабга дас у цьому контексті згадував історію у Вріндавані, святому місті вайшнавів на Півночі Індії, коли місцевий *садгу*² відганяв kota від шура просто тому, що не міг стояти осторонь насилля й відчував свій моральний обов'язок втрутитися³. Відновлення морального порядку й належне покарання злочинців – ось мотивація багатьох вайшнавів брати до рук зброю. У цю ж мотивацію вкладається та, що має своїм обов'язком захищати слабших – жінок, дітей, літніх людей.

По-друге, існує мотивація захисту власного дому. Не тому, що це Україна, а просто тому, що на дім напали. Також до цієї мотивації додається природне бажання захистити близьких, які асоціюються з цим домом.

По-третє, розуміння наслідків окупації теж мотивує боротися за те, щоб її не було. Слова Ач'юти Пріі даса (Артема Чумаченка) слугують цьому добрим підтвердженням: “Я добре знаю, що це таке – радянська влада і що таке бути кришнаїтом у Радянському Союзі – стеження, обшуки... І я не хочу цього для себе особисто і для вас також. [...] Просто як релігія ми не хочемо знову потрапити в Радянський Союз”⁴.

Тож мотивація вайшнавів воювати не пов'язана з етнічною ідентифікацією, і це абсолютно природно, зважаючи на дух і теологію вайшнавизму. Втім, ті, хто принципово відмовляється ангажуватися у війну, згадують про етнічність як довід на користь своєї позиції, і це закономірно: українськість не може бути мотивацією воювати для тих, хто не ідентифікує себе з українською культурою. Видається, що таке розуміння етнічної мотивації брати участь у війні, по-перше, спрощене, бо воно ігнорує усі її моральні аспекти, що наявні у вищеперерахованих мотиваціях, а по-друге, виходить з вузького розуміння національної культури та з того, що можна назвати інтровертним вектором її розвитку.

Отже, у середовищі українських вайшнавів нині відбулося розшарування на тих, хто вважає, що треба максимально активно залучатися до допомоги військовому захисту своєї країни, і тих, хто вважає, що треба зосередитися на допомозі цивільним, але й серед них спостерігається тенденція повільного залучення в боротьбу українського народу проти агресора. Це виявляється в поступовому розширенні сенсу благодійної діяльності.

Орієнтація на внутрішню духовну практику адептів ISKCON і ставлення до соціальної діяльності

Адепти ISKCON традиційно більшою мірою орієнтовані на внутрішню духовну практику, яка охоплює практично все повсякденне життя, і цим вони відрізняються не тільки від протестантів, а й від усіх християн. Регулярне повторення магамантри “Харе Кришна”, участь у кіртанах, читання священних книжок, прослуховування лекцій – усе це займає значно більше часу, ніж повсякденна практика православних або католиків. Ба більше, адепти ISKCON прагнуть інтегрувати в духовну практику все повсякденне життя, включно з повсякденними справами – прибиранням дому, приготуванням їжі тощо. Ця орієнтація на внутрішню духовну практику обґрунтовується релігійним настроєм і віровченням. Згідно з вайшнавськими уявленнями, зараз калі-юга – найгірша з епох, остання з чотирьох епох циклу, яка веде до деградації світу. Це епоха, у якій панують лиха та війни, тому адепти ISKCON вважають, що потрібно зосередитися на внутрішній духовній еволюції. На ідеї про те, що віддане служіння Богу і повторення його імені “Харе Кришна” в калі-югу є чи не

єдиною дієвою духовною практикою в умовах деградації світу, наголошував у XVI ст. сам засновник і проповідник гаудія-вайшнавизму Чайтанья (1486–1534), а у XX ст. засновник руху ISKCON Бгактїведанта Прабгупада Свами поширив цю практику усім світом.

Основні цілі ISKCON Шріла Прабгупада визначив у тексті Першої Конституції ISKCON 1966 року. Вони включають навчання методів духовного життя; проповідь філософії свідомості Кришни, викладеної в “Бгагавадгіті” та інших священних текстах; об’єднання людей на основі спільного духовного досвіду близькості до Бога; поширення заснованого Чайтаньєю руху санкїртани – спільного співу святого імені Бога; проповідь шанування Кришни як головної мети будь-якої діяльності людини й центру її духовного життя; сприяння руху душі на шляху релігійного спасіння; поширення вчення Чайтаньї та інших основоположників традиції гаудія-вайшнавизму. Поряд із цими суто релігійними цілями Прабгупада окреслює мету, що передбачає соціальну діяльність: “Допомагати, коли й де це можливо, у побудові соціальної структури на реальній основі духовного прогресу і встановленні миру та єдності між людьми в усьому світі”²⁵. Тобто зовнішня соціальна діяльність зовсім не заперечується, у системі пріоритетів вона посідає своє місце, хоча й не головне. Вайшнави також підкреслюють, що вони культивують юкта-вайраг’ю, тобто “правильне відречення”, яке передбачає активне діяння з одночасною відмовою від його плодів, а не пасивне споглядання світу, яке вайшнави приписують прихильникам філософії майявади.

Однак віровчення і практика релігійної спільноти не детермінують позицію адепта. Вони є лише умовами, з урахуванням яких адепт формує свою позицію сам. Тому якщо в ISKCON приходять соціально активні люди, то вони й далі залишаються соціально активними, і керівництво ISKCON приймає їхню позицію як особистий вибір, на який вони мають право. Таких людей дуже багато. Однак загальна тенденція така, що активність ISKCON у соціальному житті менша, ніж у деяких християнських конфесій, зокрема протестантських.

Кожна конфесія проводить соціальну діяльність відповідно до релігійних завдань, і це справедливо для ISKCON теж. Головним завданням соціальної діяльності ISKCON було формування суспільства, яке наближає їх до Кришни – вищої божественної Особистості. Це передбачає поширення духовних знань, що охоплює видавничу діяльність і розповсюдження книжок Шріли Прабгупади, проповідь вайшнавських регулювальних принципів – вегетаріанства, відмови від алкоголю та наркотичних речовин, азартних ігор і сексуальних стосунків поза шлюбом, – та поширення санкїртани. Якщо, наприклад, у протестантських конфесіях благодійну діяльність розуміють як самостійне служіння Богові, то в ISKCON будь-яку соціальну діяльність, зокрема й благодійну, розглядали як складник ширшого місіонерського завдання.

Однак спрямованість на соціальне служіння притаманна адептам усіх релігій, зокрема й вайшнавам, тому що вона пов’язана з досвідом богоспілкування, у якому адепти осмислюють ставлення до інших людей не лише зі своєї позиції, а й з вищої позиції, на основі чого формується прагнення безкорисливо допомагати їм. Тут ідеться лише про те, яке місце в релігійному житті відводить соціальному служінню та чи інша конфесія і в якій формі її проводить. Хоча для ISKCON внутрішня духовна практика на першому місці, проте її адепти шукають можливості докласти зусиль у соціальному служінні за цілою низкою напрямів, і таке служіння зазнало еволюції протягом півстолітньої історії руху. Деякі методи проповіді в ранній історії світового ISKCON викликали суперечливі оцінки в суспільстві, зокрема тактика розповсюдження книг і збору коштів у 1970-х і 1980-х роках. Інновації в проповіді з’явилися тоді, коли члени руху прагнули більше відповідати панівним

суспільним тенденціям. Починаючи з 1990-х років, рух дедалі частіше застосовував непрямі методи проповіді, як-от роздача їжі, навчання йоги, медитації та вегетаріанської кулінарії, відкриття вегетаріанських ресторанів, проповіді на фестивалях та участь у сценічному русі, а також брендування фермерських спільнот ISKCON як екоселищ [Burt 2024, 77].

В Індії деякі храми ISKCON мають власні соціальні програми. Храм Дварака, що належить до індійського ISKCON, проводить соціальні програми в галузі освіти, охорони здоров'я, охорони довкілля та продовольчої підтримки населення, які виходять за межі релігійних і місіонерських завдань. Зокрема, храм спрямовує кошти на освітні програми для дітей з неможливих родин, бере участь у різноманітних ініціативах у сфері охорони здоров'я, включно з безоплатними медичними таборами, акціями зі здавання крові на аналіз та програмами підвищення обізнаності про здоров'я; храм підтримує акції з висаджування дерев, проекти з управління відходами та просування методів органічного землеробства, допомагає в ліквідації наслідків стихійних лих⁶. Ще одним прикладом благодійної діяльності є служіння благодійної лікарні Товариства свідомості Кришни – лікарні Бгактиведанти в Мумбаї. Лікарня щорічно проводить благодійну програму Varsana Eye Camp, під час якої лікарі безоплатно проводять операції з видалення катаракти сільським малозабезпеченим жителям населених пунктів округу Маххура⁷. Йдеться про допомогу всім, хто потребує операції, не лише представникам ISKCON.

Однак такі ініціативи, як у храмі Дварака, є радше винятком. Про них багато вайшнавів в інших країнах і не чули. Єдина спільна вайшнавська соціальна ініціатива, яка діє в рамках ISKCON по всьому світу, – це програма “Їжа життя”. Вона є програмою продовольчої допомоги, яка поширює мільйони порцій їжі щодня в більш ніж 60 країнах. Її натхненником був сам засновник ISKCON Шріла Прабхупада. 1972 року він заявив, що “ніхто в радіусі десяти миль від храму ISKCON не має голодувати” [King 2012, 460], і відтоді адепти ISKCON почали практикувати поширення вегетаріанської їжі серед звичайних людей, які не є вайшнавами. Взагалі, таке ставлення до їжі можна вважати загальноіндійським, яке було у всіх дгармічних релігіях, а тому набуло значення загальної культури. Як пише антрополог М. Н. Шрінівас:

Давати їжу (*анна дана*) вважалося справою праведною, і навпаки, відмовити в ній бідному і голодному вважалося гріхом. Навіть той, кого вважали скупим, не наважився позбутися гостя або жебрака, що з'явився в домі, коли сім'я сиділа за столом. Одним із найтяжчих звинувачень багатого було звинувачення в тому, що він не нагодував голодну людину [Шрінівас 1988, 282].

Можливо, тому найбільші програми “Їжа життя” реалізуються в Індії. Зокрема, лише одна з програм передбачає гарячі обіди для школярів шість разів на тиждень і охоплює понад 1,2 млн підопічних, забезпечуючи їм можливість відвідувати школу замість потреби заробляти на прожиття⁸.

Програма “Їжа життя” стала наймасштабнішою в ISKCON, бо в благодійному розповсюдженні їжі збігається релігійна та соціальна мета діяльності. Згідно з уявленнями адептів ISKCON, душі перероджуються в той світ, що більше відповідає їхньому стану свідомості та їхнім бажанням. З цієї причини зумовлені матерією бажання прив'язують душу до матеріального світу і не дають їй духовно розвиватися, і серед таких бажань найсильнішим є бажання насолоджуватися їжею. Боротися з ним дуже складно, але, як вважають вайшнави, є простіший шлях – одухотворити це бажання. Якщо бажання смачної їжі буде спрямоване не на будь-яку їжу, а тільки на ту, яка запропонована Кришні, тобто на прасад, то це дасть змогу подолати матеріальну прихильність через розкриття духовного зв'язку з Богом. Ще для засновника гаудія-вайшнавизму Чайтаньї ставлення до їжі було центральним етичним питанням.

У його житті це промовисто відображено в діалозі з мусульманським правителем Чандом Казі, якого Чайтанья переконав, що дозвіл у Корані вбивати корів нічим не обґрунтований, а тому такий, якого не варто дотримуватися [Kaviraja 1925, 333].

Засновник ISKCON Бгактіведанта Прабгупада Свами надав ще більшої ваги їжі, пропонованій Господу. Він готував сам і вчив готувати індійські вегетаріанські страви своїх послідовників на Заході. Прасад – їжа, запропонована Господу, – набуває численних трактувань в ISKCON, починаючи з того, що сам процес готування їжі відбувається не для власної насолоди, а для насолоди Кришни й споживається не просто їжа, а залишки того, що “поїв” сам Бог [Coolidge 2022, 162]. “Веганство – це єдиний практичний спосіб дотримуватися дієти, що ґрунтується на агімсї, траплялися навіть трактування, що дживи в рослинах, стаючи освяченою їжею (прасадом), яку споживають люди, підіймаються на вищий рівень існування” [цит. за: Coolidge 2022, 161]. Через роздачу прасаду відтворюється природа Кришни, як Бога, що живить всіх і все в матеріальному світі. Кришнаїти також люблять казати, що Кришна “не відмінний” (“non-different”) від свого прасаду [King 2012, 443], тобто присутній у ньому, як і в усьому матеріальному світі. Спільне поїдання прасаду – це не лише форма співбуття відданих з Богом, а й між собою і з тими, хто теж споживає прасад, вже не кажучи про те, що спільні готування, поїдання й роздавання прасаду сприяють єдності й підтримці відданими одне одного на їхньому духовному шляху [King 2012, 443].

Так приготування і прийняття їжі стає для adeptів ISKCON частиною релігійної практики, а розповсюдження запропонованої Кришні їжі серед звичайних людей – водночас і релігійною, і благодійною діяльністю. Вайшнави вважають, що, роздаючи людям прасад, вони не просто допомагають їм, а й переорієнтовують матеріальне бажання їжі на духовне, бо ця їжа вже належить Богові, бо запропонована Кришні, і тому, якщо її їдять невайшнави, вони однаково стають ближчими до Бога й дістають від Бога сили долати зумовлені матерією прихильності. Тому проста роздача прасаду вже розуміється як місіонерська діяльність, але водночас вона також є формою етичної проповіді вегетаріанської практики, яка є одним із чотирьох регулювальних принципів adeptів ISKCON. Отже, діяльність за програмою “Їжа життя” відповідає вайшнавській ідентичності.

Стан благодійної місії “Їжа життя” в Україні

Місія “Їжа життя” є одним із п’яти основних напрямів соціальної діяльності українських вайшнавів. Поряд із нею існують інші програми: соціальна програма “Міцна родина”, спрямована на зміцнення шлюбу; програма “Ведичне кулінарне мистецтво”; система наставництва для парафіян; вивчення та поширення ведичної літератури [Чумаченко 2007, 291–292]. Благодійна програма “Їжа життя” діє в Україні з 1994 року, і перед українськими вайшнавами постало питання, як інституалізувати її діяльність відповідно до чинного законодавства України. З цією метою “Центр громад свідомості Кришни в Україні”, “Релігійна громада свідомості Кришни в м. Києві” та “Київська духовна академія свідомості Кришни в Україні” заснували благодійну організацію “Їжа життя” як незалежну юридичну особу, яка має власну структуру управління і юридично не підпорядкована структурам управління Товариства свідомості Кришни (остання перереєстрація статуту була у 2016 р.). Будь-яка участь засновників організації в її управлінні статутом не передбачена⁹. Тобто з погляду держави це самостійна світська організація. Але регіональний менеджер програми “Їжа життя” Артем Полторацький (духовне ім’я – Аудар’я Гауранга дас) каже інше:

В Україні проєкт “Їжа життя” було засновано київською громадою Міжнародного товариства свідомості Кришни, а потім з’явилися осередки по всій країні. У нас діє

принцип децентралізації: юридично громади свідомості Кришни в регіонах є засновниками “Їжі життя” у своїх містах, але політично ми підпорядковуємось регіональному секретарю ISKCON в Україні та Молдові. Тобто у нас є духовна й адміністративна вертикаль¹⁰.

Така структура управління, коли юридично незалежні керівники програми добровільно підпорядковуються керівництву релігійної організації, що заснувала цю програму, можлива тільки на підставі інституту релігійного авторитету. Тобто менеджери програми підпорядковуються регіональному секретарю ISKCON в Україні та Молдові тому, що він має релігійний авторитет ставити релігійні й етичні цілі цієї діяльності. А це можливо лише в тому разі, якщо релігійна ідентичність усіх учасників програми домінує над будь-якою іншою ідентичністю. Йдеться про те, що вайшнави саме тому беруть участь у програмі “Їжа життя”, що бачать у цій діяльності етико-релігійний сенс, і для них важливо, що цей сенс підтверджує керівництво їхньої спільноти. Якби теоретично уявити, що правління організації “Їжа життя” заявило, що воно є самостійним і не виконує вказівки релігійного керівництва, то всі учасники програми просто б залишили його, а керівництво українського ISKCON заснувало б нову благодійну організацію, щоб і далі годувати людей згідно зі своєю релігійною місією. Тому діяльність за програмою “Їжа життя” не лише відповідає вайшнавській ідентичності, ба більше, вона можлива тільки на підставі вайшнавської ідентичності.

Однак тут виникає проблема сприйняття образу релігійної спільноти в суспільстві. Очевидно, що благодійна діяльність будь-якої релігійної спільноти ґрунтується на її релігійній етиці. Насправді вона може вести благодійну діяльність безкорисливо, тобто без проповіді свого віровчення, і навіть може з цією метою створювати світські громадські організації. Але, оскільки для неї благодійність невіддільна від етики, вона не може не проповідувати релігійну етику у своїй благодійній діяльності. Однак у суспільстві виникають підозри, що за благодійністю релігійних організацій приховуються корисливі інтереси – збільшити кількість послідовників, щоб заробляти більше грошей. Тому в процесі адаптації до суспільної ситуації вайшнави шукають компроміс між проповіддю релігійно-етичної позиції та демонстрацією світського характеру діяльності місії “Їжа життя”. Наприклад, для них прийнятний компроміс, якщо вони під час роздачі їжі не проповідуватимуть віровчення або не пропонуватимуть священні книги, однак абсолютно неприйнятний, якщо заради нього треба буде відмовитися від проповіді етичних підстав вегетаріанства, наприклад роздавати м'ясу їжу.

Зокрема, Артем Полторацький каже:

У нашій організації є зовнішні проекти, покликані турбуватись про людей, про населення. У цих проектах ми не акцентуємо, що ми Харе Кришна, не займаємось прозелітацією, тобто наверненням людей до нашої духовної традиції, – для нас це не є інструментом, щоб привабити людей. Ми просто годуємо людей і все¹¹.

Однак, хоч ця програма не передбачає релігійну проповідь, її учасники однаково підкреслюють свою причетність до руху Харе Кришна, а в деяких випадках відверто це демонструють через одяг, у який вбрані волонтери, і навіть через мінікіртан, коли віддані-волонтери оспівують святе ім'я і грають на музичних інструментах просто на місці роздачі їжі. Яскравий приклад цього – служіння “Їжі життя” в Херсоні, у районі “Острів”, який постійно перебуває під російськими обстрілами. «А ці волонтери регулярно приїжджають на “Острів”. Члени релігійної громади вважають допомогу людям своїм обов'язком. Волонтери кажуть: не бояться, їздять не лише на “Острів”, а по всьому Херсону», – йдеться в репортажі телемарафону¹². Причетність “Їжі життя” до руху “Харе Кришна” також підкреслена на офіційному сайті цієї організації:

Про нас. Міжнародна благодійна місія “Їжа Життя” – це всесвітньо відомий проєкт по роздачі вегетаріанської їжі незахищеним верствам населення. Заснована у 1974 році ачар’єю-засновником “Міжнародного товариства Свідомості Кришни” А. Ч. Бгактіведантою Свамі Прабгупадою, місія працює більш ніж у 60 країнах світу. В Україні з 1994-го року¹³.

У зв’язку з цим постає питання: як зберегти релігійний зміст соціальної благодійної діяльності, якщо вона не ставить релігійних завдань? Очевидно, відповідь буде такою: будь-яка світська діяльність вірянина, зокрема благодійна, матиме для нього релігійне значення навіть у тому разі, коли вона не ставить релігійних завдань, якщо ця діяльність відповідає його релігійній ідентичності. Простіше кажучи, поки вайшнави відчувають, що Бог хоче, щоб вони годували людей, вони годуватимуть, навіть якщо це не пов’язано з проповіддю свого віровчення. Але годувати людей м’ясною їжею вони принципово не будуть ніколи, тому що, з їхнього погляду, цього Бог не хоче.

Соціальна діяльність ISKCON в Україні під час війни

До війни рух “Харе Кришна” в Україні не лише не втручався в політичні справи, а й ніколи не мав власної соціальної політики за межами релігійного життя. Повномасштабна війна змусила ISKCON шукати нову соціальну стратегію участі в житті громадян. Консолідація суспільства – це запорука виживання перед зовнішньою загрозою, воно консолідувалося, й майже перед кожною громадою в Україні, не тільки релігійною, постало природне питання: “Який наш вклад у боротьбу з агресором?” Ті суперечності в релігійній спільноті вайшнавів, які раніше ніяк не виявлялися в релігійному житті, зараз переросли в протистояння різних позицій, що супроводжується критикою, яка переходить у звинувачення.

Хоч проєкт “Їжа життя” діє на постійній основі, він також постійно адаптується до актуальних потреб суспільства. Коли почалася повномасштабна війна, рух “Харе Кришна” включився в соціальну роботу, здебільшого через проєкт “Їжа життя”, у рамках якого організація безкоштовно годувала тимчасово переміщених осіб у тилу, переважно на Західній Україні. У мирний час мешканці України здебільшого могли самі забезпечити себе, і тому діяльність “Їжі життя” не була життєво важлива й була формою проповіді етики й вегетаріанства. Тож, коли на початку повномасштабної війни виникла нагальна потреба годувати внутрішньо переміщених осіб і тих, хто перетинав кордон, діяльність проєкту була спрямована на таких людей. Багато хто втратив свої будинки, став біженцем, тому програма “Їжа життя” набула нового значення. Вайшнави бачили, що допомога людям під час війни самоцінна, навіть якщо люди принципово залишаються байдужими до вайшнавської релігії та етики.

Коли фронт і переміщення населення стабілізувалися, нерідко доводилося задіювати групи швидкого реагування. «У нас у проєкті “Їжа життя” є група швидкого реагування. Коли влучило в Охматдит, ми швидко були на місці, роздавали гарячу їжу (супи були дуже потрібні) і воду»¹⁴, – розповідає Ач’юта Прія дас. Волонтери програми “Їжа життя” на початку вторгнення у квітні 2022 р. також брали участь у міжконфесійній гуманітарній місії в Бучі, Ірпені, Гостомелі та Мощуні.

На початку повномасштабної війни співавторка цієї статті відвідала вайшнавський храм міста Львова як волонтерка програми “Їжа життя” і є свідком, як львівські вайшнави годували людей на залізничній станції, що стала своєрідним перевалом для людей, які виїжджали за кордон. Також вайшнави брали участь у дистрибуції гуманітарної допомоги, що йшла з Польщі, у решту міст України, які її тоді потребували. Вони допомагали своїм одновірцям, які хотіли виїхати, довозили їх до кордону і вже там передавали жінкам-водійкам.

Показово, що вайшнави почали співпрацювати з представниками інших релігій. Зокрема, вайшнавка Камалата Деві дасі брала участь у міжконфесійній гуманітарній місії в Київській області у квітні 2022 року після її звільнення від російської окупації. Православні християни, протестанти й вайшнави їздили з допомогою в Бучу, Ірпінь, Гостомель та Мощун. Камалата Девід дасі зазначила, що, попри різні релігії, волонтери відчули єдність на основі служіння Богу¹⁵. Також волонтери місії “Їжа життя” рятували людей і тварин у Херсонській області після затоплення, спричиненого знищенням греблі Каховської гідроелектростанції 6 червня 2023 року під час російського вторгнення в Україну¹⁶.

Вайшнавська благодійна організація “Їжа життя” за час повномасштабної війни дістала подяки від різних організацій – Ірпінської та Запорізької міських рад, від Подільської районної державної адміністрації в місті Києві, від Головного управління державної служби України з надзвичайних ситуацій тощо. Але з початком вторгнення у вайшнавській спільноті почали лунаєти голоси про те, що допомоги потребує не лише цивільний сектор, а й військо, а особливо вайшнави, що служать у ЗСУ. У цьому напрямі соціальну роботу проводили приватні ініціативи вайшнавів на рівні самоорганізації громад або окремих відданих, але є й ті, хто вважає, що благодійна робота має бути спрямована тільки на цивільних.

Підсумки роботи місії “Їжа життя” були представлені на пресконференції “Українське Товариство свідомості Кришни під час повномасштабного вторгнення. Події, особистості, виклики, статистика” в Українському кризовому медіацентрі 25 вересня 2024 року. Регіональний менеджер програми “Їжа життя” Аудар’я Гауранга дас (Артем Полторацький) повідомив, що з початку повномасштабного вторгнення вайшнави роздали 3 млн 700 тис. гарячих порцій усім, хто цього потребував. Якщо в мирний час вайшнави роздавали 200–300 порцій на день, то зараз, під час війни, – 10–15 тис. порцій. У певний момент працюють 400 волонтерів з ISKCON, але насправді їх набагато більше, тому що відбувається постійна ротація, яка дає змогу кожному вайшnavу взяти участь у цій благодійній місії¹⁷. За свідченням регіонального секретаря ISKCON України та Молдови, а також гуру українського ISKCON, що дає ініціацію, Артема Чумаченка (духовне ім’я – Ач’юта Прія дас), від 21.02.2024 волонтери “Їжа життя” роздали 4,5 млн порцій гарячих вегетаріанських обідів.

Михайло, підполковник ЗСУ, координатор Програми допомоги військовослужбовцям-вірянам, розповів, що на початку повномасштабного вторгнення він підтримував зв’язок з майже 10 вайшnavами, які пішли добровольцями в ЗСУ, й надсилав їм допомогу. Зараз вони збільшили допомогу, двічі на місяць надсилають солодоші (прасад), обмундирування та інші речі, які першочергово потрібні військовим. Хоч систематичну допомогу базовою вайшнавською їжею вони не налагодили, але планують це почати¹⁸. Пізніше він пояснив, що статистики допомоги в них немає, але його група і фонд, який вони створили для допомоги відданим, здійснили такі поставання на фронт: РЕБ (3 шт.), бронезилети (120 шт.), генератори (4 шт.), старлінк (1 шт.), рації (10 шт.), автомобілі (2 шт.), грілки (2000 шт.), зимовий одяг, “буржуйки” (3 шт.), тепловізори (3 шт.), прилад нічного бачення (1 шт.), РЕР (30 шт.), акумулятори (5 шт.), карабіни, зварювальні апарати, орендовані біотуалети, оргтехніку на загальну суму понад 2 мільйони гривень, а солодошів понад 1 тис. кг, одяг, взуття, бронезахист, духовну літературу, речі першої потреби, в’язані шкарпетки, косметику, спальні мішки, аптечки, медичні сумки та рюкзаки, медикаменти, білизну. Також вони надали фінансову допомогу в розмірі понад 200 тис. грн на потреби лікування військових та підтримку сімей героїв, що загинули. Фінансова підтримка здійснювалася від фонду, а також від приватних зборів вайшнавів¹⁹. Місія також спрямувала свою діяльність на допомогу військовим, забезпечуючи їх польовими

печами, ліжками медичного призначення та харчовими продуктами для окремих військових частин, за що регулярно дістає від них дипломи подяки.

Шрігарі дас зазначив, що їхня рівненська ятра²⁰ в приватному порядку підтримує вайшнавів на фронті на рівні міста й області²¹. Інша ініціативна група вайшнавів, з міста Кременчука, у яку входять Ачінтья Сварупа дас, Говінданандіні деві дасі та Гангамата деві дасі, почала виготовляти сухі вегетаріанські суміші за особливою технологією за допомогою спеціального приладдя. Показово, що починала ініціативна група з приготування солодошів за вайшнавським рецептом, які відправляла на фронт через волонтерів²². Тоді ще списків відданих, що служать, не було, тому солодоші в довільному порядку потрапляли до військовослужбовців-невайшнавів. Така діяльність унікальна для вайшнавської спільноти, адже це перший випадок допомоги саме військовослужбовцям безпосередньо на фронті, до того ж не одно-вірцям.

Отже, можна зробити висновок, що соціальна активність вайшнавів під час війни різко зросла. Роздача вегетаріанської їжі цивільним збільшилася багаторазово і має систематичний характер. Також почала зростати допомога вайшнавам, що пішли в армію, та військовим загалом, проте цей процес рухається набагато повільніше. Поки що це ініціатива окремих груп вайшнавів. І для цього є об'єктивні причини.

Перша причина. Згідно з ведичною традицією військова справа – це обов'язок кшатріїв, а не брагманів. Рух “Харе Кришна” є брагманічним, тому не втручався у війни.

Друга причина. ISKCON – це міжнародний рух, і всі принципові рішення ухвалює міжнародна керівна рада – GBC (Governing Body Commision). Очевидний для українців екзистенційний характер війни не завжди є очевидним для іноземців, і зокрема для членів GBC, які сприймають війну Росії проти України як один із багатьох воєнних конфліктів, щодо яких вони зберігають нейтралітет. У них просто немає критеріїв, щоб оцінювати учасників воєнних конфліктів, і вони залишають ці питання на розсуд конкретних духовних учителів, які дають настанови своїм учням.

Третя причина. І в Росії, і на окупованих територіях України прихильники ISKCON також беруть участь у своїх програмах “Їжа життя”. Попри те що серед них поширені антиукраїнські наративи, офіційно від імені “Їжі життя” вони декларують політичний нейтралітет і утримуватимуться від демонстрування відкритої підтримки російської армії чи спецслужб, хоча багато хто готовий це декларувати й часом робить це від свого імені. Демонстративна підтримка ЗСУ українськими волонтерами “Їжа життя” може дати їм привід зі свого боку підтримати російських військових, що дискредитувало б цю місію в усьому світі.

Однак екзистенційна війна на знищення України приводить до розуміння, що справа захисту країни – це справа всіх українців і військові – це ті самі українці, що вчора були цивільними, просто вони взяли найнебезпечнішу частину спільної справи, у якій мають брати участь усі, на себе. Якщо йдеться про знищення всього народу, то треба боротися за виживання всім, а тому вже немає значення, хто брагман, а хто кшатрій. Тому, всупереч цим обставинам, можна спостерігати повільне посилення моральної та матеріальної підтримки військових вайшнавів з боку українського ISKCON. З'являються нові групи, які надсилають їжу на фронт, у храмах почали частіше проводити ритуали шанування пам'яті загиблих вайшнавів. Ця тенденція посилюється в міру того, як дедалі більше вайшнавів розуміє, що війна ведеться проти всіх українців, і проти них також.

Отже, благодійна діяльність місії “Їжа життя” в Україні, зокрема й під час війни, свідчить про екстравертний вектор універсалістської культурно-релігійної ідентичності. Ач'юта Прія на пресконференції сказав:

Ми розуміємо, що на людей впливають через культуру, через мову, через літературу, через мистецтво і таке інше. І тому наразі в нас працює дуже потужна лінія перекладу ведичної літератури, книжок. ...Ми хочемо, щоб у нас всі книжки, які ми видаємо, щоб всі були українською мовою, виключно. [...] Нас цікавить боротьба з інтоксикаціями, [...] міцна родина, [...] піклування про людей [...]. Ми завжди соціально активні були, є і будемо, тому що [...] ми вважаємо, що матеріальний світ абсолютно реальний – це вайшнавський підхід, але він просто має бути використаний у служінні Господові й людям як частині, іскрам Господа. Ми не відкидаємо матеріальний світ. Це означає, що ми активні в соціумі – це вкладено в нашу філософію, – ми активні в спілкуванні²³.

З одного боку вайшнави зберігають свою універсальну ідентичність, тому що вважають, що вони передусім мають релігійну причетність до духовної традиції, яка, попри те що виникла в Індії, має значення для всього світу. З іншого боку, вони спрямовані підтримувати звичайних мешканців, поважаючи їхній вибір залишатися невайшнавами, дотримуватися своєї культурної традиції. Звісно, тут ідеться не про всіх українських вайшнавів, а про панівну тенденцію, яка втілилася в діяльності місії “Їжа життя”.

Благодійна діяльність представників радикально-кшатрійської позиції під час російсько-української війни

Однак питання, якою мірою вайшнави мають поширювати благодійну діяльність на вайшнавів, що воюють на лінії фронту, а також на всіх військових, що боронять Україну, виявило розбіжності всередині української вайшнавської спільноти. Відповідно, в українському товаристві руху “Харе Кришна” виокремилася чотири позиції: абстрактно-брагманська позиція – ігнорування війни й усього, що відбувається в Україні; традиційна брагманська позиція – давати релігійну оцінку війні й тому, що відбувається в Україні, допомагати постраждалим від війни, проте в самій війні не брати участі; брагmano-кшатрійська позиція – активно допомагати кшатріям усвідомлювати свій обов’язок воїна, морально підтримувати їх; радикально-кшатрійська позиція – брати активну участь у захисті України та різко критикувати тих, хто виступає проти України [Філь, Карпіцький 2024, 90–91]. Діяльність організації “Їжа життя” завжди відповідала традиційно-брагманській позиції і тому була спрямована суто на цивільне населення. Тож серед представників радикально-кшатрійської позиції виникла незалежна група навколо проекту Михайла Ташкова (Мукунда Гарі дас), яка поставила за мету об’єднати зусилля в допомозі вайшнавам, які служать у ЗСУ. Навколо теми допомоги вайшнавським воїнам теж точаться дискусії. Представники радикально-кшатрійської позиції нарікають на керівництво ISKCON, що воно не організувало офіційної підтримки вайшнавських воїнів на фронті, а також дивуються, що проект “Їжа життя” не поширює свою діяльність на фронт. Попри вкрай гостру критику керівництва ISKCON з боку учасників групи “Духовна матерія”, це не призвело до розколу, і прихильники кшатрійської позиції залишаються всередині українського товариства свідомості Кришни. Керівник проекту “Духовна матерія” послідовно обстоює екстравертний вектор універсальної позиції, згідно з яким вайшнави мають буди залучені до соціального життя України, і зокрема спільної боротьби проти агресії, та критикує за брак цього вектора у вайшнавів, які відповідальні за організаційну або проповідницьку діяльність в українському ISKCON.

За словами представника радикально-кшатрійської позиції Михайла Ташкова (Мукунди Гарі даса), списки тих, хто воює, його проект “Духовна матерія” почав збирати не одразу, а через пів року після початку вторгнення. Основною метою було забезпечити допомогу відданим на фронті. Спочатку це був прасад, який не міг покрити всі потреби в їжі, наприклад вієсьяне печиво і варення. Восени 2023 р. вайшнави почали отримувати від невайшнавської волонтерки з м. Дніпра створені

за спеціальною технологією сухі порції вегетаріанських харчів, які передавали воїнам-вайшнавам на фронт. Проект “Духовна матерія” також виготовив шеврони із зображенням Нарасінги з вайшнавського пантеону й портативні вівтарики для воїнів-вайшнавів. Згідно з останнім звітом діяльності ініціативи Food for Dharma, за січень 2025 року було виготовлено та відправлено для годування вайшнавських захисників у Силах оборони України: сухпаїв – 455 шт. (182 кг), солодких кульок – 40 кг²⁴.

Проект “Їжа життя” на окупованих територіях

У період війни на Сході України з квітня 2014-го і до лютого 2022 року донецька філія проекту “Їжа життя” позиціонувала себе як єдиний проект для всього Донбасу, незалежно від того, де саме проходить лінія розмежування. Після припинення активної фази бойових дій місцеві мешканці мали змогу перетинати лінію розмежування на контрольно-пропускних пунктах, і вайшнави по обидва боки фронту підтримували контакти й могли приїжджати один до одного з метою релігійного та соціального служіння. До початку широкомасштабного вторгнення на сторінці донецької філії проекту постійно з’являлися дописи про роздачу їжі не тільки в Донецьку та інших окупованих містах, а й у Краматорську, який був звільнений ЗСУ 5 липня 2014 року. На той час у Краматорську була велика громада вайшнавів ISKCON, друга після громади в Маріуполі на підконтрольній Україні території Донецької області. Тому краматорська громада вайшнавів могла самотужки здійснювати проект “Їжа життя”, без допомоги філії в окупованому Донецьку. Той факт, що краматорські вайшнави не заперечували проти того, що їх позиціонують як частину проекту з осередком у Донецьку, свідчить, що на той момент на спільну релігійну ідентичність вайшнавів війна на Донбасі не вплинула. Однак ситуація змінилася після широкомасштабного вторгнення, і тепер такі контакти вайшнавів, розділених лінією фронту, неможливі. Відповідно, більше немає жодних згадок про краматорську філію “Їжі життя” на сторінці “Їжа життя. Донецьк” у Facebook.

На питання, під якою духовною юрисдикцією чи керівництвом перебувають вайшнави ISKCON на окупованій території і хто має про них піклуватися, Ач’юта Прія на пресконференції в Українському кризовому медіацентрі відповів: “На жаль, ми намагалися з ними спілкуватися, і наразі в нас немає з ними спілкування, бо вони просто бояться”²⁵. Страх перед авторитарною державою в Росії та на окупованих територіях України є ще однією причиною релігійного ескапізму. У цьому разі він має захисний характер, бо дає вайшнавам змогу звести до мінімуму контакти з окупаційною владою. Проте ті вайшнави, що залучені до благодійної діяльності, немиче змушені пристосовуватися до окупаційної влади.

У серпні 2023 року донецьку місію “Їжа життя” перереєстровано як некомерційну організацію «Донецьке республіканське відділення МБГО “Їжа життя”». Звіти про свою діяльність організація регулярно публікує на своїй сторінці у Facebook. У цих звітах повідомляється, що за 10 років свого існування з листопада 2014 року організація роздала 3,6 мільйона порцій (включно не тільки з окупованими територіями, а й з Маріуполем і Краматорськом до початку широкомасштабного вторгнення). У 2024 році гарячі обіди роздавали в містах Донецьку, Маріуполі, Ясинуватій, Єнакієвому, Зугресі, Шахтарську, Волновасі, Кіровському, Докучаєвську, зокрема в пунктах тимчасового розміщення евакуйованих із зони бойових дій. У звітах фігурують цифри з точністю до однієї порції роздачі їжі як за тиждень у кожному місті, так і за одне завезення на пункт розподілу в певний день. У середньому на початку 2025 року за тиждень у Маріуполі роздавали понад 3 тис., Донецьку – майже 1 тис., в Українську та Курахівці – по чверть тисячі порцій. Одним із досягнень у 2024 році донецьке відділення “Їжі життя” вважає поглиблення соціальної співпраці з так званими “державними установами республіки”, нагородження листами подяки від

політичних структур окупаційної влади й підкреслює позитивні для себе наслідки рішення РФ про включення так званої ДНР до свого складу²⁶.

Якби голови районних та міських структур окупаційної влади, які нагороджували донецьке відділення “Їжі життя” листами подяки, захотіли більше дізнатися про цю організацію, вони ні на сторінці у Facebook, ні на офіційному сайті організації не знайшли б жодної згадки, що ця організація якось пов’язана з рухом “Харе Кришна”. Можна припустити, що брак навіть натяків на вайшнавську генеалогію організації пояснюється страхом перед репресіями та вимушеною конспірацією. Однак керівництво проєкту підкреслює свою ідентифікацію з Росією навіть там, де в цьому немає потреби. Наприклад, часто повторюється фраза “наша безкрайня батьківщина”, під якою мається на увазі саме Росія, і всіяко підкреслюється соціальне партнерство зі структурами окупаційної влади. Тобто керівники проєкту “Їжа життя. Донецьк” всіяко наголошують на готовності співпрацювати з окупаційною владою, хоча й утримуються від демонстрації своїх зв’язків із російськими військовими й силовими структурами. Це дає підставу припустити, що в процесі адаптації до окупаційної влади в середовищі волонтерів місії “Їжа життя” ідентичність на основі російської імперської ідеології поступово витісняє універсальну ведичну ідентичність. На користь цієї гіпотези можна навести такі аргументи.

Перший аргумент. Приховування вайшнавського походження місії “Їжа життя” на окупованій території.

На сайті “Їжа Життя. Україна” читаємо: «Міжнародна благодійна місія “Їжа Життя” – це всесвітньо відомий проєкт по роздачі вегетаріанської їжі незахищеним верствам населення. Заснована у 1974 році ачар’єю-засновником “Міжнародного товариства Свідомості Кришни” А. Ч. Бгактіведантою Свами Прабгупадою»²⁷. На сайті головного центру російської міжрегіональної організації “Їжа життя” в документі “Їжа життя. Етика соціального служіння” підкреслено, що організація має світський характер, однак «більшість волонтерів Міжрегіональної благодійної громадської організації “Їжа Життя” зберігає живий зв’язок із духовно-культурною традицією вайшнавів, насамперед із “Товариством свідомості Кришни”»²⁸. Але цей документ був затверджений 22.02.2021, тобто за рік до повномасштабного вторгнення. На сайті “Їжа життя. Донецьк”: “У зв’язку з потребою допомоги мешканцям Донбасу група волонтерів-ентузіастів, небайдужих до долі та горя людей, організувала в листопаді 2014 року соціальну волонтерську програму”²⁹. І це все. Жодної згадки, що сама програма або волонтери програми можуть бути пов’язані з ISKCON.

Другий аргумент. Ставлення до ідей, які принципові для релігійної ідентичності.

Вегетаріанство, яке є регульованим релігійним принципом і найважливішим елементом ідентичності представників руху “Харе Кришна”, на сайті “Їжа життя. Донецьк” згадується лише в контексті користі здоров’ю та підкріплюється цитатою Авіценни: “Ліки мають бути їжею, а їжа – ліками”³⁰. Тобто тут відбувається підміна духовного сенсу вегетаріанства прагматичним, який не пов’язаний із вайшнавізмом. Іншим елементом вайшнавської ідентичності є використання термінів, пов’язаних із ключовими ідеями вайшнавської картини світу та релігії: карма, три гуни, брагмани, кшатрії, прасад тощо. Без цих слів вайшнави не можуть спілкуватися між собою. Майже ніде, ні на сайті, ні на сторінці у Facebook, не згадуються ці терміни. Можна було б пояснити це прагненням донецьких волонтерів позиціонувати свою діяльність як суто світську, а насправді в повсякденному спілкуванні вони використовують ці слова. Однак це припущення спростовує допис на сторінці у Facebook організації “Їжа життя. Донецьк” від 18.01.2025, у якому йдеться: “Вважається, що благодійність збільшує силу благочестя та дає людині можливість змінити свою долю, змінює родову карму! Один із законів всесвіту каже: той, хто годує голодного,

ніколи не буде бідувати!..”³¹ У цьому дописі автор використовує термін “карма”, проте не у вайшнавському сенсі, а так, як він використовується в сучасних екліктичних течіях Нью-ейдж, що вказує не на прагнення приховати вайшнавську ідентичність, а на її втрату.

Третій аргумент. Асоціювання себе з Росією.

Можна припустити, що окремі згадки про “свою безмежну батьківщину” авторами дописів на сторінці у Facebook демонструють настрої окремих вайшнавів і зовсім не свідчать про розмивання вайшнавської універсальної ідентичності в російсько-імперській ідеологічній ідентичності. Адже якби це було тенденцією, а не випадковими висловлюваннями окремих вайшнавів, то це виявилось б у позиції російських духовних авторитетів ISKCON. Можна навести багато цитат Чандри Чарана даса (Олександра Хакімова), Бгакті Расаяни Сагари Свамі (колишнє ім’я – Улісс Юмангулов, нинішнє ім’я – Уттама Шлока дас) та інших, у яких відтворюються російські наративи, що виправдовують війну проти України³². З цих висловлювань випливає, що ці лідери перебувають під впливом російської пропаганди, проте цього ще не достатньо, щоб стверджувати, що їхня ідентичність на основі універсалістського розуміння ведичної культури почала трансформуватися. Щоб зробити такий висновок, потрібен потужніший аргумент, і він є.

Для розуміння цієї тенденції ключове значення має позиція Садгу Магараджа (Енвера Ізмайлова), бо він не лише духовний авторитет, а й філософ, автор “Несиметричної діалектики” – першої оригінальної філософської системи всередині традиції ISKCON. Тому його позиція є зовсім не спонтанною реакцією під впливом пропаганди, а переконаннями, що відображають процес трансформації ідентичності російських представників ISKCON.

Садгу Магарадж стверджує, що Росія – це особлива цивілізація, яка йде третім шляхом, що відрізняється від шляху Сходу і Заходу. Ця цивілізація має універсальну духовну основу і включає різні етноси. Росіяни розуміють владу як духовну реальність:

А російська людина – вона не приймає владу як таку, якщо вона не сакральна, якщо вона не пов’язана з правдою. Тобто для нас це неприйнятно. Ми не можемо просто приймати владу. За цією владою має стояти якась, ну, якщо говорити високою мовою, має Бог якимось чином стояти. Тоді це ми приймаємо як авторитетне, наше, рідне. І з цієї причини для російської людини, ось, навіть керівник країни – це така сакральна фігура³³.

З одного боку, Садгу Магарадж стверджує, що має на увазі не конкретну політичну систему в Росії зараз, а Росію в універсалістському розумінні, як принцип духовної єдності людства. У цьому твердженні він відтворює структуру вайшнавського розуміння індійської культури в універсалістському контексті як духовної ведичної культури, без прив’язки до політичної системи сучасної Індії. Можна було б зробити висновок, що Садгу Магарадж просто на місце універсалістського розуміння індійської культурної традиції помістив універсалістське розуміння російської цивілізації. Однак для вайшнава така підміна неприйнятна. Це підтверджує відгук на позицію Садгу Магараджа іншого російського релігійного авторитета зі ще однієї потужної гaudія-вайшнавської міжнародної організації, Шрі Чайтанья Сарасват Матх, – Данді Магараджа, який був змушений залишити Росію з політичних причин:

Вайшнавизм не вчить, що в деякій країні є особливий шлях, що один певний народ є обраним. Він прославляє землю Бгарати, але не як територію, а як обитель багатьох і багатьох місць, де Господь являв свої неземні ігри. Ця внутрішня земля не є суб’єктом мирської політики. Вона відкривається тільки бездоганно чистому серцю³⁴.

Данді Магарадж підтверджує універсалістський погляд на індійську традицію як на духовну традицію, що не має підмінятися будь-яким ученням про особливий шлях якогось народу. Щоб вайшнав погодився на таку підміну, потрібна дуже сильна мотивація поза межами релігії, у цьому разі – ідеологічна. Те, що Садгу Магарадж здійснює таку підміну, розуміючи російську цивілізацію не в культурному, а в ідеологічному сенсі, підтверджують такі його слова: “Якщо ми будемо цивілізацію синтезу, цивілізацію російську, цивілізацію одкровення, то політика має бути такою: є величезна країна, величезна спільнота, я зараз кажу вже безпосередньо про Росію як географічне поняття (не просто метафізичне, те, про що я дотепер казав), має бути сильна центральна влада”³⁵.

Отже, на різних рівнях, на рівні окремих дописів на офіційній сторінці у Facebook “Іжа Життя. Донецьк”, на рівні висловлювань духовних авторитетів та на рівні філософської концептуалізації представника традиції, є вказівки на певну тенденцію у свідомості російських адептів руху “Харе Кришна”, а саме тенденцію ідентифікації з ідеологічним концептом Російської імперії, яка поступово посідає місце універсалістського розуміння ведичної культури. Зараз складно сказати, наскільки сильно ця тенденція виявляється і до яких результатів вона вже привела, для цього потрібно проводити додаткове дослідження. Проте можна зробити висновок, що благодійна діяльність ISKCON в умовах диктатури змушує соціально активних адептів пристосовуватися до режиму в Росії та на окупованих територіях. Це створює умови для поступового розмивання власної ідентичності на основі універсалістського розуміння ведичної традиції та підміни її іншою ідентичністю на основі російської імперської ідеології.

Висновки

Війна Росії проти України має екзистенційний характер і тому виявила всі суперечності в релігійній ідентичності, які раніше могли бути непоміченими. Це виявляється в характері соціальної діяльності прихильників гаудія-вайшнавизму. Людина може поєднувати в собі різні ідентичності – громадянську, культурну, національну тощо, і релігійна ідентичність має бути пов’язана з культурною ідентичністю. Оскільки релігія дає вірянину сенс життя, закономірно, що він вважатиме свою релігійну ідентичність основною. Релігійна ідентичність послідовників ISKCON пов’язана з культурною традицією Індії, яку вони сприймають як ведичну в універсалістському сенсі, тобто як таку, яка має значущість для світу загалом, а не тільки для Індії. Це виявляється в тому, що вони навіть у повсякденному спілкуванні постійно користуються поняттями та ідеями, які, як усталено, зрозумілі носіям індійської культурної традиції. Культурна ідентичність може бути національною або універсальною, яка теж має національні риси, але розглядається з позиції значущості для світу загалом і для інших національних культур. Саме так українські вайшнави сприймають вайшнавську (або ширше – ведичну) культуру, у контексті якої визначають своє ставлення до власної української культури. Ба більше, такий універсалістський характер власної культурної самоідентифікації є характерним для послідовників ISKCON у будь-якій країні.

Як національна, так і універсальна культурна свідомість може мати або інтровертний, або екстравертний вектор. Коли релігійна ідентичність обумовлена інтровертним вектором, то це приводить до релігійного ескапізму – втечі від світу у власне внутрішнє релігійне життя, а коли вона обумовлена екстравертним вектором, то, навпаки, підтримує життя в зовнішньому соціальному світі та надає йому нового сенсу, зокрема через благодійну діяльність. Звісно, серед українських вайшнавів є ті, хто не звертає уваги на зовнішнє соціальне життя, але активність місії “Іжа життя” демонструє дуже потужну тенденцію згідно з екстравертним вектором

універсалістської культурної свідомості. Попри те що місія не ставить місіонерських завдань і не проповідує релігію, свою участь у її діяльності послідовники ISKCON сприймають одночасно і як релігійний, і як громадянський обов'язок, зберігаючи під час його виконання всі ознаки власної релігійної ідентичності. Однак в адептів ISKCON не було заздалегідь готової відповіді на питання, наскільки треба поширювати благодійну діяльність на військових і відверто підтримувати військову боротьбу проти зовнішньої агресії. Тут в українському ISKCON є різні позиції, але можна спостерігати загальну тенденцію поступового зростання використання української мови й уваги до української культури, підтримки українських військових та участі в захисті своєї країни від російської агресії. Цей процес іде нерівномірно. Одні групи вайшнавів дуже активно допомагають військовим, інші спорадично або взагалі вважають, що допомагати потрібно тільки цивільним. Це призводить до критики й навіть взаємних звинувачень. Однак ця тенденція посилення підтримки спільної боротьби за Україну поступово наростає, попри ці внутрішні суперечності. Передусім це стосується тієї частини українських вайшнавів, яким властивий екстравертний вектор універсалістської культурної свідомості.

У розповіді про діяльність місії “Їжа життя” на окупованій території керівництво донецької філії послідовно приховує будь-які вказівки на вайшнавську або ведичну ідентичність волонтерів місії й одночасно підкреслює свою ідентифікацію з Росією та співпрацю з російськими муніципальними або політичними організаціями. Тобто екстравертний вектор ведичної культури в універсалістському сенсі зберігається, що підтверджує висока соціальна активність донецьких волонтерів “Їжі життя”. Проте свою соціальну діяльність вони змушені проводити в умовах жорстокої диктатури та небезпеки репресій. Для будь-якої релігійної спільноти, і для ISKCON також, є дуже складним питання, до якої межі адепти можуть йти на компроміс із суспільством у процесі адаптації до його вимог. Якщо йдеться про диктатуру, то багато вірян або йдуть у внутрішню еміграцію, і тут релігійний ескапізм виконує захисну функцію, або погоджуються на нову соціальну ідентичність, що ґрунтується на цінностях, які суперечать їхній релігії. Попри те що російська імперська ідеологія конфліктує з культурною свідомістю, вона може мати за зовнішньою формою такий самий універсалістський характер та екстравертний вектор, як і культурна свідомість. На практиці це спрощує процес підміни релігійної ідентичності ідеологічною або сприяє домінуванню ідеологічно обумовленої ідентичності над релігійною ідентичністю. У результаті ми бачимо, що донецькі волонтери “Їжі життя” демонструють у публічному просторі не вайшнавську, а російсько-імперську ідентичність. Висловлювання окремих російських релігійних авторитетів і філософська позиція Садгу Магараджа свідчать, що це не випадкове явище, а тенденція, яка цілком сформувалася в середовищі російських адептів ISKCON. Поки що рано говорити про те, якою мірою ця тенденція вже призвела до кризи релігійної ідентичності, бо, по-перше, недостатньо інформації і, по-друге, цей процес ще не завершено. Проте вже можна з упевненістю стверджувати, що жорсткий режим на окупованих територіях закономірно провокує таку тенденцію, яка або вже призвела, або призведе до кризи релігійної ідентичності вірян ISKCON.

¹ *Прасад* (із санскр. *prasāda*) – їжа, яку спочатку пропонують божеству або святому, а потім роздають від його імені послідовникам або іншим людям. Споживання прасаду вважається сприятливим і таким, що одухотворює.

² *Садгу* (санскр. *sādhu* – добродійна людина) – аскет, чернець, мудрець або людина, що повністю признає себе Богові.

³ Інтерв'ю з Туласі Валлабгою дасом від 04.02.2025.

⁴ «Відкриття. Його Милість Ач'юта Прія прабгу – ретрит Нітай Гауранга» (2023), режим доступу: <https://www.youtube.com/live/rxfCA5gsktE?si=fwZqi7KZ5Y0WY6eb> (дата звернення: 12.09.2024).

⁵ «The original ISKCON “Constitution of Association”», в *ISKCON Desire Tree*, режим доступу: <https://iskcondesiretree.com/profiles/blogs/the-original-iskcon-constitution-of-association> (дата звернення: 05.01.2025).

⁶ «Online Donations to Temples for Social Causes», в *Iskcon Dwarka*, режим доступу: <https://iskcondwarka.org/blogs/online-donations-to-temples-for-social-causes/> (дата звернення: 20.01.2025).

⁷ Sukhava Dasi (2010), “Medical Volunteers Restore Vision in Barsana”, в *ISKCONNews.org*, Арх. 24, режим доступу: <https://iskconnews.org/medical-volunteers-restore-vision-in-barsana/#> (дата звернення: 27.02.2025).

⁸ “Food Relief Program”, в *The International Society for Krishna Consciousness (ISKCON)*, режим доступу: <https://www.iskcon.org/activities/food-relief-program.php> (дата звернення: 25.02.2025).

⁹ Статут благодійної організації “Їжа життя”. Україна, м. Київ. 2016.

¹⁰ «“Релігія – це процес, який відбувається в серці кожного віруючого”, – Артем Полторацький», в *Майстерня академічного релігієзнавства*, режим доступу: <https://www.mar.in.ua/релігія-це-процес-який-відбувається/> (дата звернення: 05.11.2024).

¹¹ «“Релігія – це процес, який відбувається в серці кожного віруючого”, – Артем Полторацький», в *Майстерня академічного релігієзнавства*, режим доступу: <https://www.mar.in.ua/релігія-це-процес-який-відбувається/> (дата звернення: 05.11.2024).

¹² “Підсумки Мюнхенської конференції. Останні новини ОНЛАЙН – телемарафон ICTV за 16.02.2025”, режим доступу: <https://www.youtube.com/live/lw79qrhM6hw?t=6805s> (дата звернення: 14.02.2025).

¹³ “Про нас”, в *Їжа Життя Україна*, режим доступу: <https://foodforlife.org.ua/about-us/> (дата звернення: 10.02.2025).

¹⁴ Інтерв'ю з Ач'ютою Прією дасом від 15.07.2024.

¹⁵ Інтерв'ю з Камалатою Деві дасі від 15.07.2024.

¹⁶ “Прес-конференція: Міжнародне товариство свідомості Кришни під час повномасштабного вторгнення. 26 вересня 2024 р.”, режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=wXsW4sd6Bvg> (дата звернення: 12.02.2025).

¹⁷ “Прес-конференція: Міжнародне товариство свідомості Кришни під час повномасштабного вторгнення. 26 вересня 2024 р.”, режим доступу: <https://youtu.be/l596TMLQyE0?si=GAAdiRdJRKh79MeZz&t=5350> Таймкод 1.29.10 (дата звернення: 12.02.2025).

¹⁸ “Яку позицію сьогодні займають українські вайшнави. Прес-конференція: Міжнародне товариство свідомості Кришни під час повномасштабного вторгнення. 26 вересня 2024 р.”, режим доступу: <https://youtu.be/l596TMLQyE0?si=eVnHcrsTcMzVFcyf&t=3474> Таймкод 57.54 (дата звернення: 12.02.2025).

¹⁹ Інтерв'ю Ю. Філь з паном Михайлом, підполковником ЗСУ, відданим ISKCON.

²⁰ *Ятра* – у середовищі вайшнавів ISKCON так називають не лише колісничний фестиваль, а й громаду. Найчастіше *ятри* збігаються з адміністративним поділом країни, тому при вживанні слова *ятра* мають на увазі громади того чи іншого населеного пункту – *ятра* Донецька, рівненська *ятра* тощо.

²¹ Інтерв'ю зі Шрігарі дасом від 4.11.2024.

²² “Їжа для Дгарми як вона є. Бесіда з волонтерами програми Food for Dharma”, режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=MDqVCorncz8&t=1852s> (дата звернення: 10.01.2025).

²³ “Яку позицію сьогодні займають українські вайшнави. Прес-конференція: Міжнародне товариство свідомості Кришни під час повномасштабного вторгнення. 26 вересня 2024 р.”, режим доступу: https://youtu.be/l596TMLQyE0?si=sHq7N2_SerSsCeKH&t=3949 Таймкод 1.05.49 (дата звернення: 12.02.2025).

²⁴ Допис на Facebook проєкту “Духовна матерія”: “Звіт Food for Dharma за січень 2025” (14.02.2025), режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/spmater/permalink/1778075662925258/> (дата звернення: 14.02.2025).

²⁵ “Яку позицію сьогодні займають українські вайшнави. Прес-конференція: Міжнародне товариство свідомості Кришни під час повномасштабного вторгнення. 26 вересня

2024 р.”, режим доступу: <https://youtu.be/1596TMLQyE0?si=ZOgj5PafJZLnw3I5&t=5268> Таймкод 1.27.48 (дата звернення: 12.02.2025).

²⁶ “Пища жизни – Донецк” (02.01.2025), режим доступу: <https://www.facebook.com/foodforlifedonetsk> (дата звернення: 18.01.2025).

²⁷ “Про нас”, в *Їжа Життя Україна*, режим доступу: <https://foodforlife.org.ua/about-us/#:~:text=Міжнародна%20благодійна%20місія%20“Їжа%20Життя,ніж%20у%2060%20країнах%20світу> (дата звернення: 15.02.2025).

²⁸ *Межрегиональная благотворительная общественная организация “Пища жизни”*, режим доступу: <https://ffl.ru/ob-assotsiatsii/standarty/> (дата звернення: 15.02.2025).

²⁹ *Пища Жизни. Донецк*, режим доступу: <https://foodforlifedonetsk.ru/about-us/> (дата звернення: 15.02.2025).

³⁰ *Пища Жизни. Донецк*, режим доступу: <https://foodforlifedonetsk.ru/about-us/social-mis-sion/> (дата звернення: 15.02.2025).

³¹ “Сегодня суббота и благоприятный день, чтобы помогать людям!”, режим доступу: https://www.facebook.com/foodforlifedonetsk/photos/сегодня-суббота-и-благоприятный-день-чтобы-помогать-людям-считается-что-благотво/1016728573832063/?__mmr=1&_rdr (дата звернення: 02.02.2025).

³² Розбір відповідних висловлювань був зроблений авторами в попередній статті [Філь, Карпіцький 2024, 97–98].

³³ “Всё без любви – мёртвое”. Интервью об особом пути России», режим доступу: <https://youtu.be/xof8AlF38lg> (дата звернення: 11.11.2024).

³⁴ “Отзыв Данди Махараджа на беседу Садху Махараджа и ее разбор Николаем Карпицким 14.05.2024”, режим доступу: <https://sadhu-maharaja.blogspot.com/2024/04/14052024.html> (дата звернення: 05.11.2024).

³⁵ “Третий путь России. Энвер Измайлов и Александр Дугин”, режим доступу: <https://youtu.be/JKNAUdXVcVw> (дата звернення: 11.11.2024).

ЛІТЕРАТУРА

Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах: український контекст (2021), А. Колодний, Л. Филипович, А. Арістова (ред.), УАР, Київ.

Філь Ю. С. (2020), “Універсальність вайшнавизму та місце української культури в ISKCON”, *Східний світ*, № 2, с. 101–112. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2020.02.101>

Філь Ю. С. & Карпіцький М. М. (2021), “Захист вайшнавами ISKCON власної ідентичності в контексті дискусій про індуїзм”, *Східний світ*, № 1, с. 102–117. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2021.01.102>

Філь Ю. С. & Карпіцький М. М. (2024), “ISKCON в Україні: відповіді на виклики російсько-української війни”, *Східний світ*, № 4, с. 87–105. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2024.04.087>

Чумаченко А. (2007), “Історичні витоки, релігійна практика та асиміляція конфесії Свідомості Крішни в українському контексті”, *Українське релігієзнавство*, № 44, с. 289–293.

Шринивас М. Н. (1988), *Запомнившаяся деревня*, Наука, Москва.

Burt A. R. (2024), “Nare Krishna in the Twenty-First Century”, *ISKCON Communications Journal*, Vol. 15, pp. 69–84.

Coolidge R. D. (2022), “Dharma of Bhakti, Dharma of Mlecchas: Muslim engagement with Gaudīya Vaisnavism as a living tradition”, *ISKCON Communications Journal*, Vol. 13, pp. 151–166.

Davis A., Suer R. and Wurzelbacher J. (2021), “Vegetarianism at New Vrindaban”, in *A Collection of Research on the Practices of the Hindu Community of New Vrindaban*, The Global Leadership Center, Ohio University, For the Harvard Pluralism Project, pp. 30–36, available at: https://hwpi.harvard.edu/files/pluralismarchive/files/newvrindaban_2011_1.pdf (accessed January 15, 2025).

Karpitsky N. (2023), “Modern Warfare and Kshatriya Duty Through the Lens of the Mahabharata”, *Journal of Vaishnava Studies*, Vol. 31, No. 2, pp. 57–71.

Kaviraja K. (1925), *Shree Shree Chaitanya Charitamritam*, transl. into Eng. by Banerjee N. R., Bhudeb Publishing House, Calcutta.

King A. S. (2012), “Krishna’s prasadam: ‘eating our way back to godhead’”, *Material Religion: The Journal of Objects, Art and Belief*, Vol. 8, Issue 4, pp. 440–465. DOI: <https://doi.org/10.2752/175183412X13522006994773>

Radhanath Swami (2016), *The Journey Within: Exploring the Path of Bhakti, A Contemporary Guide to Yoga’s Ancient Wisdom*, Mandala, San Rafael.

Soyav M., Kumar V. & Shiwani K. (2023), “Perception of Devotees towards Food as Prasad”, *International Journal for Multidimensional Research Perspectives (IJMRP)*, Vol. 1, No. 3, pp. 30–37, available at: <https://www.chandigarhphilosophers.com/index.php/ijmrp/article/view/85> (accessed 15 January 2025).

Weber M. (2004), *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Vollständige Ausgabe, Verlag C. H. Beck, München.

REFERENCES

Relihiini identychnosti v yikh sutnosti i konfesiinykh vyivakh: ukrainskyi kontekst (2021), A. Kolodnyi, L. Fylypovych & A. Aristova (eds), UAR, Kyiv. (In Ukrainian).

Fil Yu. S. (2020), “Universalist vaishnavizmu ta mistse ukrainskoi kultury v ISKCON”, *Shidnij svit*, No. 2, pp. 101–112. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2020.02.101>

Fil Yu. S. & Karpitskyi M. M. (2021), “Zakhyst vaishnavamy ISKCON vlasnoi identychnosti v konteksti diskusii pro induizm”, *Shidnij svit*, No. 1, pp. 102–117. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2021.01.102>

Fil Yu. S. & Karpitskyi M. M. (2024), “ISKCON v Ukraini: vidpovidi na vyklyky Rosiisko-ukrainskoi viiny”, *Shidnij svit*, No. 4, pp. 87–105. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2024.04.087>

Chumachenko A. (2007), “Istorychni vytoky, relihiina praktyka ta asymiliatsiia konfesii Svidomosti Krishny v ukrainskomu konteksti”, *Ukrainske relihiieznavstvo*, No. 44, pp. 289–293. (In Ukrainian).

Shrinivas M. N. (1988), *Zapomnivshayasya derevnya*, Nauka, Moscow. (In Russian).

Burt A. R. (2024), “Hare Krishna in the Twenty-First Century”, *ISKCON Communications Journal*, Vol. 15, pp. 69–84.

Coolidge R. D. (2022), “Dharma of Bhakti, Dharma of Mlecchas: Muslim engagement with Gaudīya Vaisnavism as a living tradition”, *ISKCON Communications Journal*, Vol. 13, pp. 151–166.

Davis A., Suer R. & Wurzelbacher J. (2021), “Vegetarianism at New Vrindaban”, in *A Collection of Research on the Practices of the Hindu Community of New Vrindaban*, The Global Leadership Center, Ohio University, For the Harvard Pluralism Project, pp. 30–36, available at: https://hwpi.harvard.edu/files/pluralismarchive/files/newvrindaban_2011_1.pdf (accessed January 15, 2025).

Karpitsky N. (2023), “Modern Warfare and Kshatriya Duty Through the Lens of the Mahabharata”, *Journal of Vaishnava Studies*, Vol. 31, No. 2, pp. 57–71.

Kaviraja K. (1925), *Shree Shree Chaitanya Charitamritam*, transl. into Eng. by Banerjee N. R., Bhudeb Publishing House, Calcutta.

King A. S. (2012), “Krishna’s prasadam: ‘eating our way back to godhead’”, *Material Religion: The Journal of Objects, Art and Belief*, Vol. 8, Issue 4, pp. 440–465. DOI: <https://doi.org/10.2752/175183412X13522006994773>

Radhanath Swami (2016), *The Journey Within: Exploring the Path of Bhakti, A Contemporary Guide to Yoga’s Ancient Wisdom*, San Rafael, Mandala.

Soyav M., Kumar V. & Shiwani K. (2023), “Perception of Devotees towards Food as Prasad”, *International Journal for Multidimensional Research Perspectives (IJMRP)*, Vol. 1, No. 3, pp. 30–37, available at: <https://www.chandigarhphilosophers.com/index.php/ijmrp/article/view/85> (accessed 15 January 2025).

Weber M. (2004), *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Vollständige Ausgabe, Verlag C. H. Beck, München.

Ю. С. Філь, М. М. Карпіцький

**Соціальне служіння послідовників ISKCON під час війни
в контексті культурної ідентичності**

Стаття покликана продемонструвати прямий зв'язок соціального служіння в рамках українського ISKCON із релігійною ідентичністю, адже для прихильників ISKCON служіння поза храмом здебільшого не є просто благодійністю, а виконує релігійну мету. Це означає, що позбавлення благодійної діяльності релігійних атрибутів може свідчити про поступову втрату релігійної ідентичності й заміну її на ідеологічну ідентифікацію в контексті російсько-української війни. У цьому зв'язку була проаналізована благодійна діяльність ISKCON в Україні й на окупованих Росією українських територіях. Зроблено висновок, що представники українського ISKCON не втратили свою релігійну ідентичність, тимчасом як у середовищі Товариства на окупованих територіях спостерігаються тенденції до кризи релігійної ідентичності.

Для розуміння природи релігійної ідентичності українських вайшнавів у її співвіднесеності з національною ідентичністю було введено нове поняття – “вектор культурної свідомості”. Як у національній, так і в т. зв. “універсалістській” ідентичності можна виділити два вектори культурної свідомості – інтровертний та екстравертний. У першій інтровертний вектор може сприяти мобілізації суспільства перед зовнішньою загрозою, а може призвести до культурної ізоляції, що неминуче веде до її збідніння і втрати привабливості навіть для її носіїв. Екстравертний вектор національної ідентичності сприяє міжкультурному спілкуванню. В “універсалістській” ідентичності, тобто в тій, яка спрямована насамперед на універсальну, а не національну культуру, інтровертний вектор культурної свідомості означатиме абсолютизацію культури, яка вважається універсальною, – це веде до знецінення національних культур і заперечення цінності культурного розмаїття, а також до релігійного ескапізму – втечі від світу у власне внутрішнє релігійне життя. Тимчасом екстравертний вектор передбачає здатність бачити цінність інших культур і культурного розмаїття з позиції тієї чи іншої культурної традиції, у цьому разі з позиції вайшнавської (ведичної) культури. Для українських вайшнавів, які мають радше “універсалістську” ідентичність, характерний екстравертний вектор культурної свідомості – вони сприймають вайшнавську культуру в універсалістському сенсі, тобто як таку, що має значущість для світу загалом, а не тільки для Індії. Відповідно, українська культура для них теж не позбавлена цінності, вона лише поступається у своїй значимості універсальній вайшнавській.

Активність благодійної місії “Іжа життя” демонструє дуже потужну тенденцію згідно з екстравертним вектором універсалістської культурної свідомості. Попри те що місія не ставить місіонерських завдань і не проповідує релігію, свою участь у її діяльності послідовники ISKCON сприймають одночасно і як релігійний, і як громадянський обов'язок, зберігаючи під час його виконання всі ознаки власної релігійної ідентичності. Однак у Товаристві ще немає чітких відповідей, наскільки треба поширювати благодійну діяльність на військових і відверто підтримувати військову боротьбу проти зовнішньої агресії. Можна спостерігати загальну тенденцію поступового зростання використання української мови й уваги до української культури, підтримки українських військових й участі в захисті своєї країни від російської агресії.

Ключові слова: вайшнавизм; гаудія-вайшнавизм; ідентичність; “Іжа життя”; російсько-українська війна; ISKCON

Стаття надійшла до редакції 25.02.2025